

Türk Edebiyatında Ali şir Nevai,nin Rolü

عنوان البحث: دور علي شير نوائي في الادب التركي

Hazırlayan:

Araş. Gör. Abdurrahman Halil Halaf

الملخص العربي :

ولد الشاعر علي شير نوائي في مدينة هرات في عام 1414 و أبوه هو كيجكنجه باهادر وكان يعمل في خدمة أبو القاسم بابور وبسبب الاحداث التي حصلت في البلدة نفى علي شير نوائي ووالده ثم ذهبوا الى العراق أي بمعنى أن هذا الشاعر عاش ايام شبابه بعيدا عن وطنه . لكن هذا الشاعر كان مولعا بالفن منذ صغرة وبعدها اصبح شاعرا معروفا قام بقراءة آثار الشعراء أمثال (فريد الدين ، قاسم انوري ، وكنجوي) وكذلك قراءة كتب الفلسفة ومن ثم بدأ بكتابة آثاره وهي (لسان الطير ، محاكمة اللغتين ، سراج المسلمين ، وحب القلوب) وغيرها من الآثار التي كانت محبذة من قبل الاتراك والفرس لكونه يكتب باللغتين التركية والفارسية حيث كان له دور متميز في الادب التركي في فترة الادب الجاغاتاني وادب الديوان وان هذا الشاعر كان عطاءه فذا على كافة المجالات الفنية والادبية وترك بصماته واضحة على الأدبين التركي والفارسي وقد تأثر بيه الكثير من الشعراء الاتراك حيث أورثه لنفسه مدرسة أدبية خاصة به

Ön Söz

Çağatay edebiyatı, Çağatay edebiyatının yayıldığı sahalara ve Çağatay edebiyatının başlayıp bittiği tarihler üzerine çeşitli görüşler vardır. Bunlardan bazılarını aşağıya sıraladıktan sonra Çağatay edebiyatını inceleyerek hakkında bilgi edineceğiz.

13. yüzyılın ikinci yarısında, Türkistan ve Horosan ülkelerine, Cengiz oğullarından Çağatay hakim oldu. Doğu (Hakaniye) lehçesi, ondan sonra Çağatayca diye anıldı. 14. yüzyıldan itibaren, Çağatayca ile yazılan şiir ve nesirler, Anadolu dışı Türk edebiyatlarının en ömürlü ve en değerlisi olmuştur. 14. yüzyılda gelişmeye başlayan Çağatay edebiyatı 15. yüzyılda parlak çağını yaşamış; 17. yüzyıldan sonra ise kaynaktan (orijinal) eserleri az verir olmuştur.

Başlangıçta Çağatay ismi, Çağatay Hanın sülalesine ve bu sülale tarafından kurulan devlete verilen bir isim iken daha sonra bu isim Maverünnehir'deki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlara, nihayet Timurlular zamanında gelişen edebi Türk lehçesiyle, bu lehçede meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatına da denilmiştir.

Moğol istilasından sonra Cengiz'in çocukları tarafından Çağatay, İlhan ve Altın Orda devletlerinin medeniyet merkezlerinde 12. ve 15. yüzyıllarda meydana gelen ve Timurlular devrinde

zengin bir edebiyat meydana getiren Orta Asya edebi lehçesi şeklinde anılır.

Sultan Hüseyin Baykaranın ölümünden sonra Maveräünnehir ve Harizmi ele geçiren Özbekler Horasan da hakimiyetleri altına alarak, Timurlu devletine son verdiler. Çağatay kültürüne varis olan Özbekler bu edebiyatı devam ettirdiler, ancak ona Özbek karakteri vermeyi de ihmal etmezler.

Radloff, Korş gibi Türkologlar Çağataycayı, Uygur dilinin Karahanlılar devrinden itibaren islami kültür altında gelişen bir devamı kabul etmektedir. Radloff daha da ileri giderek Çağataycayı canlı dille ilgisi olmayan, suni bir yazı dili şeklinde nitelendirmektedir. Bu görüşü reddeden Brovkov ise Uygurcanın dini ve resmi bir dil olarak dar bir sahaya inhisar ettiğini, bu bakımdan İslam kültürünün baskısına karşı koyamadığını, Çağataycayı da Uygurcanın devamı şeklinde telakki etmenin yanlış olacağını ileri sürmektedir.

Çağataycayı, Göktürk-Uygur devriyle müşterek orta Asya yazı dilinin kaynaşması sonucu ortaya çıkmış edebi bir dil olarak kabul edilmesi gerekir. Ali Şir Nevainin Uygur resmi yazı dilinin mirasına sahip olmakla beraber bu yazı dilini aynen devam ettirmemiş, yaşadığı çağın ve kültürünün de özelliklerini katmıştır.

Çağatay edebi dilinin oluşmasında Moğol istilasından sonra bu bölgedeki mahalli şivelerin karışmasının büyük ölçüde rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca İslam kültürünün ve Fars edebi dilinin bu oluşumda önemli etkisi vardır. Çağatay edebiyatını devirlere ayırmada çeşitli görüşler vardır. A. Samoyloviç, 15. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar devam eden Orta Asya edebi dili için Çağatayca tabirini kullanır. M. A. Şerbak, Çağatay Türkçesini 8. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar devam ettirir. Biz de Çağatay Türkçesini 8. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar inceleyeceğiz. Bu inceleme içerisinde Çağatay

edebiyatının en önemli şair ve yazarı olan Ali Şir Nevai'den bahsedeceğiz ve onun hakkında bilgi vereceğiz.

ALİ ŞİR NEVAİ

HAYATI:

Ali Şir Nevai, 1441 de Herat şehrinde doğmuştur. Babası Kiçkine Bahadır Han isimli bir zattır. Bu zat Timur oğullarından Ebül Kasım Babürün hizmetinde bulunmuştur. Kiçkine, memleketinde çıkan karışıklıklardan dolayı, oğlu Ali Şir ile birlikte yurdundan uzaklaşmış, İraka gitmiştir. Nevai'nin ilk gençlik hayatı bu yüzden vatanından uzakta geçmiştir.

Nevai çok gençken ilim ve sanata gönül vermişti, Ferideddin Attar, Kasım Enveri, Hizami-i Gencevi, klasik şair ve filozofların eserlerini okumuş ve ezberlemişti. Türk edebiyatını da bu klasik Fars edebiyatı seviyesine çıkarmayı arzu ediyordu.

Nevai'nin küçük yaştayken yaşıtları gibi alelade kitaplar değil, Attar'ın Mantık-ut Tayrını okumak istemiştir. Fakat ailesinin, bu kitabın çocuk yaşta zararlı olabileceği endişesiyle defterlerini yakmaları vuku bulmuştur.

Ali Şir Nevai Lisanü't- Tayrının başında kendisinin daha ilk mektepte iken Attar'ın Mantıku't- Tayrı üzerinde çalıştığını anlatarak Çocuklardan kimi Gülistanı kimi de Bostanı okuyorlardı. Benim, ateşim, ihtirasla tabiatım Mantıku't- Tayrı istiyordu, diyor.

Nevai'nin ne derece ilim ve sanata aşıkla yana tutuştuğunu bakımdan anlamak hiç de zor değildir.

-
-
- ¹ Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Dünyası El Kitabı, c.3, 2. baskı, Ankara 1992, s.89.
- ² Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, A.G.E., s.89.

Nevai, babasının ölümünden sonra, Ebul Kasım Babür tarafından himaye edilmiş ve iyi tahsil görerek yetişmiştir.

Meşhed, Semerkand gibi yüksek ilim merkezlerinde ilmi pekişmiştir. Ali Şir Nevai'nin hayatı, çocukluk ve mektep arkadaşı olan, Horasan hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'nın yanında geçmiştir.

Nevai Herat Sarayında mühürdarlık görevinde bulunmuş, kendisine vezir ve emir unvanı verilmiştir. Böylece şair kısa zamanda sarayın önemli şahsiyetlerinden biri olmuştur.

Hüseyin Baykara'nın sanatçı kişiliği, sanatı, sanatçıyı koruması ve sevmesi Nevai'nin rahat bir şekilde çalışma yapmasına destek vermiştir.

Herat şehrinde Nevai, ilmin ve sanatın yanı sıra, memleketin imarına ve teknik sanatların gelişmesine, medeni hayatın gelişmesine, milletine hizmet etmiştir.

Nevai'ye Esterabat Emirliği verilmiş ve Nevai bir müddet Herattan ayrılmıştır. Fakat Nevai daha sonra bu görevi istememiş ve Herata geri dönmüştür.

Nevai hiçbir resmi sıfatı olamadığı halde, bu devirde halk tarafından daha çok sevgi ve saygı görmüştür.

Nevai'nin bu dönemde zengin ve ihtişamlı bir hayatı olmuş, hükümdar Hüseyin Baykara tarafından defalarca evinde ziyaret edilmiştir.

^{3*} BANARLI, Nihad Sami. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim basımevi, İstanbul, 1998, s.424.

edilmek şerefine' ulaşmıştır. Bütün çevresini, Herat şehrini önemli bir sanat merkezi haline getirmiştir. Nevai bir süre sultan Baykaranın divan beyi ve nedimi olmuştur. Hükümdardan sonra söz ve en büyük hüküm onun olmuştur.

Mührünü evrakın üzerine basacağı yerde yanlışlıkla altına basmış olmasıyla bu usul daha sonra adet haline gelmişti.(4) Yukarıdan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür, Nevai, halk tarafından çok sevilen satılan ve örnek alınan bir insandır. Öyle ki onun yaptığı bir yanlışlık dahi adet haline gelmiştir. Nevainin yaşadığı bazı kötü olaylar vardır. Bazı saray entrikaları sonucu Hüseyin Baykaranın oğlu Bediüzzaman ile arası açılmış, yanlış bir fermanla torunu öldürülmüş, daha sonra bu olayı hazırlayan vezir Nizamül-mülkün idam edilmiştir. Bütün bu olaylar onu çok sarsmıştır. Fakat Nevai bütün bu karışıklıklar içinde dahi Lisanü't Tayr, Muhakemetü'l Lugateyn, Sîracu'l Müslimîn ve Mahbubü'l Kulub isimli eserlerini yazmayı başarmıştır. Bu da onun sanata, edebiyata, milletine ne denli düşkün olduğunun bir başka göstergesidir.

4*BANARLI, Nihad Sami, A.G.E., s.424.

SANATI

Sultan Baykara ile birlikte, yaşadığı dönemde Türk ilim ve edebiyatına ileri derecede, etkili bir edebi devir yaşatmıştır. Orta Asya Türkçesi de onun etkisiyle varlığının en üst seviyesine çıkmıştır.

Nevai varlıklı bir aileden gelmektedir. Sultan Baykara ile Herat şehrinde medreseler, hamamlar, bahçeler, hastaneler vb. ile o dönemde büyük bir medeniyet kurulmasına yol açmıştır.

Hüseyin Baykara zamanında, Ali Şir Nevai, Sultan Baykara ve diğer sanatçılar toplantılar yaparlar, sohbet ve eğlenceler düzenlerlerdi. Bu toplantılara Baykara Meclisi;, Baykara Sohbetleri denilirdi.

Nevai şiire, resime, musiki ve mimariye hizmet etmiş, halk tarafından çok sevilmiştir. Yaşadığı dönemde ve döneminden sonra hep örnek alınmıştır. Yaşadığı dönemdeki şairler onun gibi şiirler yazmaya özenmişler, onun sanatını, kişiliğini örnek almışlardır.

Şair Arap ve Fars dillerini ana dili gibi biliyor ve bu dillerin bütün inceliklerini bilerek Türk dilini bu dillerden daha yüksek mertebelere çıkarmakta iftihar uğruyordu. Türkçenin Acem dilinden daha aşşa bir dil olmadığını savunuyordu.

Nevai bundan sonra, yüz kadar Türkçe fiil sayarak bu yüz kelime için Farisi de karşılık bulunmadığını söyler ve mesela o

devir Türkçesinde lezzetle kullanılan süzer gibi, emer gibi, içmek,

yudum yudum içmek gibi Türkçe fiillerin Fariside karşılığı olmadığı için, Farsçanın bu kelimelerin lezzetinden mahrum bulunduğuna dikkati çeker (5).

Nevai Muhakemetül Lugateyn adlı eserinde Türkçenin üstün yanlarını birer birer saymıştır. Türkçenin fiil dili oluşunda, cinaslar dili oluşunda, kafiye dili oluşundan bahsederek savunduğu tezi ispata çalışmıştır. Nevai Türk dilinin tam bir hayranıdır. Türk diline aşık bir sanatçıdır. Bütün yaşamı boyunca Türk dili için çalışmış, onu yüceltmek istemiştir.

Ana dilim üzerinde düşünmeğe koyuldum: Türkçenin derinliklerine dalınca gözlerime on sekiz bin alemde daha yüksek bir alem göründü. Bu alemin süsler, ziynetler içerisinde enginleşen göğü Dokuz Gök ten daha yüksekti. Orada nice faziletler, nice güzellikler hazinesine rastladım bu hazinenin incileri yıldızların mücevherlerinden daha parlaktı.

Bu alemin gül bahçelerine girdim. Gülleri, feleğin güneşinden daha parlaktı. Her yanında göz görmedik daha neler ve neler vardı (6).

Yukarıdaki Muhakemetül Lukateyn adlı eserden alınan bölümler incelenirse, Nevai'nin Türkçenin ne derece hayranı olduğu anlaşılacaktır. Burada Türk dili için yaptığı benzetmeler orijinal bir anlatım içerir.

Zannedilmesin ki benim Türkiye'yi övüşüm Türk olduğumdan ve tabiatımın Türkçe sözle alışmasından ve Farisiyi bilmeyişimdendir. Aslında Farisiyi öğrenmekte hiç kimse benim kadar gayret göstermemiş ve bu dilin doğrusunu yanlışını

benim kadar iyi öğrenememiştir.

Yine yukarıda Muhakemetü'l Lugateyn adlı eserden alıntı Nevai'nin sözlerini düşünürsek; Nevai bu dilleri muhakeme ederken son derece tutarlı ve mantıklı açıklamalar yapmıştır.

5 * BANARLI, Nihad Sami. A.G.E.s.426.

6 * BANARLI, Nihad Sami. A.G.E.s.427.

Yine Türk ve Acem dillerini muhakeme etmesinde tarafsız olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Nevai Farsça ve Arapçayı çok iyi bilen, edebi dil açısından her iki dili de en ince ayrıntısına kadar inceleyebilen bir sanatçı ve alimdir. Nevai hakiki Türk üstünlüğünün ancak devlet dili olarak Türkçe'nin kullanıldığı ve edebiyatın Türk dili ile yapıldığı zaman mümkün olacağına inanıyordu.

Şiirlerinde duyguyu, düşünce ve bilgisini ustaca birleştiriyordu. Derin zekası ile Türk dilini üstün bir dil haline getirmeye çalışıyordu. Nitekim bunda da başarılı oldu, yüzyıllar boyunca şairleri ziyadesiyle etkiledi ve örnek alındı. Dili ince, şiirli ve ustaca idi. Orta Asya Türk şiirini bu coğrafyadaki bütün varlığının en üstün seviyesine ulaştırdı.

Ali şir Nevai manzum ve mensur eserleriyle Türk edebiyatı dünyasının çokunluğa sevk etti. Ali şir şiirden başka sanatlarla da ilgilenmiş, ressam, nakkaş hattat ve bestecileri korumuş kendisi de güzelbesteler, nakışlar yapmış ve hattatlıkla uğraşmıştır.

Zamanının büyük ressamı Bizhata yaptırdığı bir mintürü İstanbul Topkapı Sarayında bulunmaktadır (8) Görüldüğü gibi

Nevai yalnız şiirle ilgilenmemiş sanatın birçok dalıyla uğraşmış, sanatçılara büyük saygı duymuş, onları desteklemiştir

7* BANARLI, Nihad Sami. A.G.E, s.427.

8* Kabaklı, Ahmet, Türk edebiyatı, c2, Türk edebiyatı Vakfı yayınları, 9.Baskı, İstanbul 1997 s.97

Ali Şîr Nevaî'nin Rolü

Sultan Baykara'nın etrafında Nevaî'nin öncülüğünde toplanan sohbet meclislerinde sanat daha bir incelik, fikir daha bir yücelirdi. Zaten Herat kenti böylesine bir çalışmaya hazırды;

Çünkü Molla Cami gibi büyük bir bilgin, Hatîf gibi güçlü bir şair, Devletşah gibi tanınmış bir "Tezkireci" Herat'ın kültür ve sanat kaynakları olarak ortadaydı. Ve bu güzel ortamda, Ali Şîr Nevaî, Doğu Türkçesi'ni gerçekten şaha kaldırdı. Öyle bir çığır açtı ki, şiirlerinde kullandığı dil ile "Nevaî Dili" olarak Türk Dünyası edebiyatında seçkin yerini aldı.

Nevaî'nin başarılarını sadece, Türk dilini yükseltme, kültür ve sanatı öne çıkarma konularında göstermedi. O, Hüseyin Baykara'nın adeta bir "Başbakanı" gibi çalıştı. Herat kentini, hanlar, hamamlar, medreseler, hastanelerle donatarak, çocukluk arkadaşı Baykara'nın başarılı olmasına gayret etti(9).

Gerçek şu ki, Nevaî, Türk dili'nin bilinçli bir savunucusu idi. Türkçe üzerine çok titizdi. Ancak bu titizliğinde, halkın anlayamayacağı bir dil politikası getirmede. Türklerin anladığı bazı yabancı sözcükleri de eserlerinde kullanarak, Türkçenin büyüklüğünü göstermeye çalıştı. (9)

Nevai, dördü Türkçe, biri Farsça beş divan oluşturdu. Türk edebiyatında beş mesnevî yazan ilk şairdir. Beş ile de yetinmeyip,

9*KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı, c.2, Türk Edebiyatı vakfı yayınları, 9. baskı, İstanbul 1997 s.96.

altıncı mesnevisini de yazdı, Pek çok konuda öncülük etti. Türk edebiyatında “Şairler Tezkiresi” çığırını açtı. Sadece şiir dalında değil, bilîmlik ve edebi eserlerinin sayısı otuzu geçer10...Türkçe Aşk...

Her şeyden önce Nevai, çok şuurlu bir Türk idi. Türk milletinin büyüklüğünü, yaratıcı zekasını, Türk dilinin enginliğini biliyordu. Türklüğün değerlerine olağanüstü derecede saygı duyuyordu.; Türklerin daha güzel yaşamasını, kişiliklerinin daha güzel olmasını istiyordu. O bir Türklük ve Türkçe aşığı idi!

Farsça'nın Türkler arasında “Edebiyat dili” olarak yayılış olmasına hayret ederdi. “Muhakemetü'l Lugateyn” adlı eserinde, Farsça'ya açıkça meydan okudu. Türkçenin Farsça'dan her yönden çok daha üstün olduğunu açıkladı. Pek çok kişinin düşmanlığını kazandı. Ama o aldırmadı. Nevai'nin bu tavrı, aslında bir gerçeğin korkusuzca ortaya konmasıydı. Gerçekten Nevai, bu başkaldırısında, temelsiz ve delilsiz de değildi. Eserinde saydığı yüz kadar Türkçe fiilin Farsça karşılığı olmadığını ispat etti. Bu çok önemliydi ve Farsça kölelerini şaşırttı(11).

10 Türk Edebiyatı Vakfı, İslam Ansiklopedisi, c8, Ali Rıza BAŞKAN Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1993, s. 201.

11 Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, c.8, İstanbul 1993, s.168.

Ne Diyordu ? Kişinin rütbesi ve akli eserinde görünür derler ya, biz de Ali Şir Nevai'nin özellikle Türkçe aşkını öğrenmek için eserlerine bakacağız....

“Muhakemetü'l Lugateyn” de Türklüğün büyük şairi, büyük düşünürü şöyle diyor.

“Anadilim üzerinde düşünmeye koyuldum; Türkçenin derinliklerine dalınca gözlerime on sekiz bin alemde daha yüksek bir alem göründü. Bu alemin süsler, ziynetler içerisinde enginleşen göğü, dokuz Gök'ten daha yüksekti. Orada nice faziletler, nice yücelikler hazinesine rastladı. Bu hazinenin incilerini, yıldızların mücevherlerinden daha parlaktı.

Bu alemin gül bahçesine girdim. Gülleri feleğin güneşinden daha parlaktı. Her yanında göz görmedik, el değmedik daha neler ve neler vardı.

Ama bu mahsenin yılanı kan dökücü ve güllerinin dikenini uysuzdu. Bunları görünce düşündüm ve dedim ki: Demek ki

bizim Türk şairleri bu korkulu ve dikenli yollardan çekindikleri
için Türkçeyi bırakıp gitmişler...

Bu yol yüksek himmet istiyordu. Ben bu yoldan vazgeçmedim.
Onun seyrine doyamadım. Bu yoldan yürümekten ürkmedim ve
yılmadım !

Nevai, Farsçaya karşı Türkçeyi savunduğu eserinde Türk
milletine doğrudan şöyle seslenir.

“Türk ve Fars dillerinin durumunu ve gerçeğini bu eserde
topladım. Öyle sanıyorum ki, Türk milletinin şairlerine büyük
hak kazandırdım. Kendi öz dillerinin nasıl bir dil olduğunu
öğrendiler ve Acemce söyleyenlerin Türkçeyi küçümseyen
sözlerinden kurtuldular.

Türk şairleri benim bu gizli gerçeği ortaya koymaktaki gayretimi
öğrenirlerse, umarım ki beni hayır dua ile anacak ve ruhumu
şad edeceklerdir. (12),,”

Türkçenin fezasında tabiatımın atını koşturdum; hayalin
kuşunu kanatlandırdım. Vicdanım bu hazineden sonsuz
kıymetli taşlar, inciler aldı. Gönlüm bu gül bahçesinin türlü
çiçeklerinden, uçsuz bucaksız türlü kokular kokladı.

Zannedilmesin ki benim Türkçeyi övüşüm Türk olduğumdan ve
tabiatımın Türkçe sözlere alışmasından ve Farisi
bilmeyişimdendir. Aslında Farsiyi öğrenmekte hiç kimse benim
kadar çaba göstermemiş ve bu dilin doğrusunu yanlışını benim
kadar iyi öğrenmemiştir.” Yüksek Milli Bilinci Nevai, Türklüğün
bir bütün olduğunu biliyordu. Türk milletinin ayrı coğrafyalarda
bulunmuş olması onun gönül ve fikir bağlarında olumsuz hiçbir
etki yapmıyordu. Türklüğün Avrupa karşısında adeta bir “Uç
beyi” olan Batı Türklerine – Osmanlı’ya sevgi ile bakıyordu.

Anadolu Türkü'nün batıya doğru neleri zorladığını ve bu zorlayışın Türk dünyasına getireceği kazanı biliyordu. Bu sevgi, bu kardeşlik ve bu örnek gönül bağlılığı ki, yazdığı şiirleri Fatih Sultan Mehmet Han'a gönderiyordu... Türklük gücünü gönül bağının coğrafya tanımadığı gerçeğini de anlatıyordu. 1502 yılında Ocak ayının üçüncü günü Herat'ta sonsuzluğa göçtü...

Nevai, Türklüğe "Beni unutmayın" diyordu.

12 Türkiye Diyanet Vakfı A.G.E., s.169.

ESERLERİ

Nevai, yaşadığı dönemde İran edebiyatının üstünlüğünün farkında idi. Eserlerinde doğal olarak klasik İran edebiyatının örnekleri vardı. Fakat O hiçbir zaman taklitçilik yapmamıştır. Her sanatçı yaşadığı dönemin fikir ve örneklerinden faydalanır. Önemli olan bunlara kendi özünü katarak özgün ürünler ortaya koymaktır. Nevai bunu başarmıştı, Türk Edebiyatına 30dan fazla eser hediye etmiştir. 15. asırda Nevai dili diye anılan Türkçe o devirde en parlak dönemini yaşamıştır. Divanın dört tane Türkçe divanı bulunmaktadır. Bunlar 55 bin mısradan meydana gelir. Adı Hazainül-Maanidir. Bu divanları sırasıyla: Garibüs-Sigar, Nevadirüs- Şebab, Bedaül-Vasat, Fevayidül Kider mesnevileridir.

Nevai İslam Edebiyatı döneminin en verimli sanatçısıdır. Eserlerinde Türkçe kullanmaya özen göstermekle birlikte Fani mahlasıyla yazdığı Farsça divanı da vardır. Ali Şir Mecalisün Nefais'i yazmıştır. Bu eser Türk edebiyatında ilk tezkire niteliğini taşımaktadır. Nevai gerek şiirleriyle gerekse yaşantısıyla hep örnek olmuştur. Gerçekten olan, Nevai'nin

şairlerine Ahmet Paşadan başlayarak 15. asırda ve daha sonra, Üsküplü Atai, Aşki, Lamii, Safi , İbni Kemal , Mesihi , Sevdai , Ülvi gibi Türk şairler nazireler söylediğidir.(13)

ÇAĞATAY EDEBİYATI (7.-14. YÜZYILLAR ARASI): Bu devir Çağatay edebi dilinin ve edebiyatının kuruluş devridir. Çağatay Türkçesi adı verilen bu Orta Asya edebi dilinin 8. yüzyıldan itibaren yani Moğol istilasından hemen sonra ortaya çıkmaya başladığı kabul edilir. Cengizin ölümünden sonra (1227) muazzam imparatorluk toprakları oğulları arasında paylaşıldı. Horasan ve Maveräünnehr bölgesi Cengizin ikinci oğlu olan, Çağatayın idaresinde kaldı.

Bu alanda kurulan Çağatay devleti 15. yüzyılın başından itibaren Timurluların idaresinde siyaset ve kültür bakımından büyük bir varlık gösterdi. Başta Semerkant olmak üzere Herat, Merv, Belh gibi şehirler önemli birer kültür merkezi haline geldi.

Çağatay edebiyatı asıl bu merkezlerde gelişip güçlendi ve 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ali Şir Nevai ile klasik bir hal alarak doruk noktasına ulaştı. 15. yüzyılın ikinci yarısından artık Semerkantın yerini Herat alacaktır. 14. yüzyıla gelindiğinde Müslüman Çağatay hanlarının Türkçe konuştukları, divanlarında Uygur alfabesini bilen katipler bulundurdıklarını ve Çağataycayı resmi dil olarak kullandıklarını biliyoruz.

13 BANARLI, Nihad Sami, A.G.E, s.435.

Timur devrinde yaşayan iki önemli şairden biri, Seyfi mahlasıyla Farsça ve Türkçe şiirler yazan Emir Seyfettin Barlas, diğeri de Arslan Hoca Tarhan'dır. Bu yüzyıllarda ilk Çağatay devri dilinin resmi dil olarak öneminin korunması, Farsça örnekler karşısında onlara benzer, başarılı örnekler ortaya konmaya

başlanması ile asıl bir sonraki dönemin klasik Çağatay dili ve edebiyatına temel oluşturduğunu görürüz. (15. YÜZYILIN İLK YARISI): 1400'lü yıllarda Timurun kurduğu imparatorluk zayıflamış, Timurun ölmesiyle parçalanmaya başlamıştır. Buna rağmen kültür ve sanat şehirleri olan Herat ve Semerkantta sanatsal etkinlikler devam etmiştir. Halk arasında Yesevi dervişleriyle Yesevi geleneği ve hikmet tarzı devam ettirilmiştir. Mimari eserler ve medreselerle süslenen Herat, devletin kültür merkezi olmasının ardından Hüseyin Baykaranın saltanat zamanında siyasi merkez haline geldi. Bu dönemde divan şiirinin ilk örnekleri ortaya konulmuştur. Bu eserler klasik edebi kaidelerle gelişmiş değildir. Bunlarda yer alan yer alan şiirler genellikle tuyuğ, münacat, nat, kaside, gazel, muhammes ve müfrettedir. Bazı divanlarda ise çok defa gazel tarzında şiirler yer alır. Kullanılan vezinler genellikle aruzun remel, bezeğ ve recez bahirlerin yaygın olan ölçüleridir.

Mesnevilerin çoğu küçük hacimdedir. Bazıları ise mektup tarzında yazılmıştır. Bu devrin başlıca şairleri: Hucendi, sekkaki, Mevlana Lütfi, atai, Hayda Tilbe, Hafız-ı Harizmi, yusuf Emiri, Ahmedî, Yakini, Seydi Ahmet Mirza, Gedayi... vb. dir. (15. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI): Ebu Sait Horasan ve Maverâünnehir'i idaresi altına almıştı. Ancak Akkoyunlulardan Azerbaycan bölgesini almak için girdiği savaşı kaybetti ve öldürüldü. Bu olaydan sonra şehzadeler arası taht mücadelesi yeniden başlamıştır. Mücadeleden başarıyla çıkan Hüseyin Baykara, Herat merkez olmak üzere Horasan, Sicsitan, Toharistan , Cürcan ve Esterabat idaresi altında birleştirdi ve otuz yedi yıl saltanat sürdü.

Timurlular tarihinin bu son parlak döneminde Herat, siyasi ve ticari merkez olmasının yanı sıra Baykara devrinin de kültür ve sanat merkezi oldu. Bu başta edebiyat olmak üzere çeşitli sanat

dallarında eser veren Ali Şir Nevai gibi nadir bir sanatkar ile arkadaşı Hüseyin Baykara'nın gayretlerine bağlıdır. Bu devirde klasik Çağatay edebiyatının gelişmesi, altın çağa yaşaması devrin hükümdarı Hüseyin Baykaranın olumlu tutumları sayesinde.

İran ve Türkistan'ın seçkin sanatkar ve ilim adamlarıyla dolan Herat şehri yeni inşa edilen saray, konak, cami ve medreselerle de gelişmiş ve büyümüştür.

Yeni açılan eğitim ve öğretim kurumlarında güzel sanatlara, edebiyata ve şiire ilgi duyan bir zümre yetişmiş, bunların maddi ve manevi ilgisi sayesinde de sanay ve edebiyat etkinlikleri hızla gelişmiştir.

Herat şehri bu zamanda İran, Irak Tebriz ve İstanbul gibi kültür ve sanat merkezleriyle iletişim içinde bulunuyordu.

Timurlu prenslerin saraylarında resmi dil ve kültür dili olarak Farsça kullanılıyordu. Yüksek zümre arasında Farsça'nın çok iyi bilindiği, hatta bunların içinde bu dili başarıyla kullanan bir çok şair yetiştiği halde Hüseyin Baykara devrinde Farsça yanında Türkçe de değer kazanmış, şairlerin bir kısmı Türkçe şiirler yazmaya başlamıştır. Çağatay Edebiyatının sanat ve milli ruh anlamında zirveye ulaştığı bu dönemde artık eli kalem tutan herkes Türkî dilinden bahsediyor, İran Edebiyatı hayranlarına karşı Türkçe savunuluyor, Türkçe ile de büyük sanat eserleri ortaya konulabileceği gösteriliyordu. Bu devrin 15. yüzyılın ikinci yarısı içinde ele alınması gereken başlıca şahsiyetleri: Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevai ve Hamididir. Hüseyin Baykara sanata önem veren, şair hükümdarlardandır. Özbeklere karşı yaptığı bir seferde ölmüş ve Herata defnedilmiştir. Devrinde ilim ve sanat adamlarını Herat Sarayında toplamış onlara itibar göstermiştir. Özellikle Ali Şir

Nevai'nin eserlerini edebiyatımıza kazandırması çok önemlidir. (16. YÜZYIL) Klasik Çağatay Edebiyatı, Şeybanilerle Orta Asyada Babür ile de Hindistanda iki koldan devam etmiştir. Şeybana mensup prenslerin idaresindeki göçebe Özbekler, 16. yüzyılın başında Harizm ve Maveräünnehir; Horasanı ele geçirerek Timurlular hakimiyetine son verdiler. Hüseyin Bayakaradan sonra eski önemini kaybeden Herat artık edebiyat ve kültür merkezi olmaktan çıkmıştı. 1510 yılında Safevi hükümdarının Şeybani Hanı bozguna uğratıp öldürtmesinden istifade etmek isteyen Babür, Maveräünnehir ve Harizmi Özbeklerden geri almaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Babür'ün Hindistana göç edip orada Türk-Hint İmparatorluğunu kurması ile Timurlular sülalesi varlığını korumuştur. Heratın önemini yavaş yavaş kaybetmesinden sonra Şeybaniler idaresinde Semerkant, Buhara gibi şehirler yeniden önem kazandı.

Fuad Köprülünün Türklerin altın devri şeklinde nitelendirdiği bu asırda Çağatay dili ve edebiyatı sadece Orta Asyada hakim olmakla kalmamış bilhassa Nevai ile Osmanlı ve Azeri edebiyatları üzerinde de etkili olmuştur (14). Bu devirde yazı dili ve devlet dili olarak Çağatayca İran'dan Çin sınırına kadar uzanan geniş sahada kullanılmışsa da özellikle 17. yüzyıldan sonra bu dille yazan hemen hemen hiç büyük şair ve yazar çıkmamıştır. Bu dönemde de eski şair ve yazarları örnek alan bazı isimler bilinmekle beraber bunların hiç biri önemli bir varlık gösterememişlerdir. Bu devirdeki dini ve edebi eserler tercümelerden ibaretti. 19. yüzyıla gelinceye kadar Çağatayca, konuşma ve resmi yazı dili olarak kullanılmakla beraber edebiyatta büyük bir şahsiyet yetiştirilememiştir.

Bunda Orta Asya'daki siyasi ve iktisadi istikrarsızlık kadar bütünüyle Türk-İslam medeniyetinin bu yüzyılda batı medeniyeti karşısında içine düşmüş olduğu buhranın da rolü

vardır. Dolayısıyla bu gerileme sadece Çağatay Edebiyatında değil aynı tarihte Osmanlı, Azeri hatta Klasik İran Edebiyatında da görülmektedir. 20. yüzyılda Orta Asya Türk edebiyatının Çağatay edebiyatı bölümünün yerini Özbek edebiyatına bıraktığı görülür (15).

14 Türkiye Diyanet Vakfı, A.G.E., s.173-174 (17. ve 19. yüzyıllar)

15 Türkiye Diyanet Vakfı, A.G.E., s.175

SONUÇ:

Nevaî tam anlamıyla bilinçli bir milliyetçidir. Türk dilinin üzerinde zararlı etki yapan yabancı dillere karşı Türkçeyi korumaya çalışmıştır. Türkçenin ses ve anlam inceliklerini ve bunlarla sağlanacak anlatım olanaklarını çok iyi bilmektedir. Nevaî Türk ve Acem dilinden üstün yanlarının bulunduğunu anlatmak istemiştir.

Zamanında Nevaî'nin Türk dilini savunması anlamsız ve lüzumsuz bulunmuştur.

Fakat Nevaî aşırı bir biçimde Öztürkçeciliği savunmamıştır. Yalnızca şiirin doğrudan doğruya Farsça doğrudan doğruya yazılmasına karşı çıkmıştır. Kendisi de Ortak İslam Medeniyetinin kelimelerini Türkçe kadar yerinde doğal kullanmıştır.

Nevaî körü körüne bir Türkçecilik anlayışı gütmemiş, aksine bilinçli bir biçimde Türk dilini kullanarak muhteşem eserler ortaya koymuştur. Nevaî, kendi şiirleriyle Türk dili birliğini kurduğuna inanır ve bununla övünür. Onun çeşitli eserlerinde şu sözleri görürüz:

Cihanda Türk Edebiyatı bayrağını kaldırmak suretiyle Türkleri millet haline soktum!!!! Hiç kelimem olmadığı halde Çin sınırına ve Tebriz'e kadar bütün Türk ve Türkmen illerini sırf divanımı göndermek suretiyle fethettim.

Gerçekten de Nevai yaşadığı yüzyıldan başlayarak daha sonraki yüzyıllar boyu Türk milletine örnek olmuştur. Nevai yaşadığı zamandaki Türk aydınlarının hayran oldukları İran Edebiyatını tanıyarak Türkçeyi daha üstün daha yüksek bir sanat dili haline getirmek, Türk ruhunu ve milli gururunu yükseltmek için çabalamıştır. Nevainin Orta Asya Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Bundan dolayı Çağataycaya Nevai Dili denilmiştir. Eserleri Türkistandan başka, Azeri ve Anadolu sahasına da yayılmıştır. Osmanlı şairleri Onu üstad olarak tanımışlar, şiirlerine 15. yüzyıldan bu yana çeşitli nazireler yazmışlardır. Nevai, Divan Şiirine Türk hayatından gelen milli ve mahalli unsurlar kazandırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- 1- BANARLI Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim basımevi, İst. 1998.
- 2- KABAKLI Ahmet, Türk Edebiyatı, c.2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 1997.
- 3- Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, c.8, İstanbul 1993.
- 4- Türk Edebiyatı Vakfı, İslam Ansiklopedisi, c.8, Ali Rıza BASKAN Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1993.
- 5- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Dünyası El Kitabı, c.3, 2. baskı, Ankara 1999.



6- Türk Edebiyatı Vakfı, İslam Ansiklopedisi, c.2, Ali Rıza BASKAN Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1997.